

עברית ואידיש באמריקה

(לסגירתו של ה"מאָרגן זשורנאַל")

מאת זבולון רביד

הגיעו לא לידי קריאת עתון באידיש וגם זו לא היתה שאיפתם. מאז עמדו על דעתם, השקיפו על אידיש כעל מוצר שנוצר מעבר לים ו"גדד" ל- אמריקה, כדוגמת הוריהם, אבל הם הילדים, בני אמריקה הם, שנולדו בארץ זו — זמה להם ולא אידיש? וכדרך הטבע, לא ארכו הימים, וכש- קולם של ההורים גדם — גדם גם קולה של האידיש בבית. ואם האידיש לא מתה מייד — הרי היה זה בטוח, ש י ו ר ש י ן אין לה. ההורים לא הצ- יחו להנחיל לילדיהם לא את האחד- ריות של ההמשכיות (במובן של "מסורת", שדור אחד מוסר לדור הש- ני) ולא את החוש של זיהות נפרדת, שהלשון היא אחת מסימניה המוב- הקים ואפילו האהבה ללשון, הנספגת עם היניקה של חלבי-האם, הלכה ונח- לשה במקום החדש.

עלינו להדגיש, שאין לראות ב- שלוש השכבות, שאותן ציינו לעיל, את כל הציבור היהודי באמריקה. יהדות אמריקה מראה לה של קרעים קרעים, ושברים שברים. מפולגת היא בדתה וחצויה בלשוניתיה. והשקפות לה רבות ושונות, שאין למנותן כלל. כל זה, כמובן, בעוכרה. הלחץ הצי- בורי, שהיה מכוח כוחה של היהדות בארצות שונות ובתקופות שונות — נפסק באמריקה. זחי גם הסיבה, שיהדות זו נפרצה לכל הרוחות. היא לא הצליחה ליצור דמות משלה, שחור תמה המיוחד טבוע בה. מקורות הלי- מוד היהודיים, שפירנסו את הנפש היהודית במשך דורות, נסתתמו בה. ושתי הלשונות היהודיות, אידיש ועברית, עומדות בפני סכנת כליון. הראשונה — נכרתה מפי הדור הצ- עיר, והשנייה עם כל "הסטטיסטיקות" המתפרסמות על מספר לומדיה ב- מוסדות החינוך הגבוהים באמריקה — שורשים אין לה. עתיד העברית

סגירתו של ה"מאָרגן זשורנאַל", אחד משני העתונים הגדולים בלשון אידיש, שראה אור בניו-יורק, בא כזעזוע לאתו חלק בציבור היהודי, שעדיין אידיש היא בשבילו לשון- חיים מפכה והוא שומר לה חסד-נעו- רים, מאז ימי ילדותו, כשהיא ניטעה בפיו כלשון-אם ראשונה, אבל לא כהפתעה, שבאה בהיסח הדעת.

חלק אחר בציבור היהודי באמריקה לא ידע כלל על קיומו של העתון ולא התאבל על הפסקתו. מבחינה לשונית נטמע הוא מזמן בתוך הרוב ואין הוא נזקק לכלי לשוני אחר, כפי שאין הוא מרגיש בהעדרו. חלק זה צעד אפילו צעד נוסף לשלילה: אין לו כמעט כל עניין בחיי ישראל מיוחדים. אידיש הוא כלפיהם ואינו נוטה להבליט את ייחודו היהודי, אם כי אין הוא מתכחש לו. מין שנאה עצמית כבושה גוררת התרחקותו מן החברה היהודית, באשר אין הוא מרגיש את עצמו בטוב בה. ועוד חלק — והוא היה הנאמן ביותר ל"מאָרגן זשורנאַל" וסגירתו היא מכה קשה בשבילו — אלה הם בני הקשישים (הנקראים, כרגיל, ב- לעז "סניור סיטיזנס"), שרובם כמעט פרשו מאורח החיים הפעיל, ואשר הגיעו לאמריקה לפני יובל שנים ומע- לה עם בוא זרם ההגירה הגדול ממז- רח אירופה. אלה — כל ימיהם עבדו קשה, כדי לגדל את משפחותיהם ולא עתותיהם ולא התנאים הכלכליים איפשרו להם ללמוד בארץ מגורם ה- חדשה — הם עשו הכל כדי שילדיהם ילמדו ויגיעו לידי הישגים יותר גדו- לים מאשר הם עצמם השיגו בחיים. בדרך כלל אנשים אלה הם בעלי הש- כלה מועטת ולשון אידיש שימשה להם צינור מתווך לעולם הפנימי, היהודי והחיצוני, הגויי כאחד.

זמה על ילדיהם? אם כי רובם שמעו אידיש בבית — מעולם לא

היו בארצות הברית 280 אלף יהודים, בשנת 1900 — מיליון אחד. בשנת 1915 — 3.5 מיליונים, ובשנת 1925 — שנת הפסקתה של ההגירה וקביעת "מכסה" לבאים לתוך שעריה — הגיע מספר היהודים באמריקה ל-4.5 מיליונים. ציבור ענקי זה לא היה מעורר אחד. הסתמנו בו זרמים ופולגות ואיגודים, דתיים, מדיניים וסוציאליים וביניהם — מטיפים קנאים ללשון אידיש. ארגוני הפועלים הכריזו על אידיש כלשונם והחלו מתנגדים לעברית. העברית היא לשון קודש, לשון הדת — והיהודים באמריקה רוצים להתערטל גם מן הדת. מין רוח של מהפיכה עברה מחנה זה. הורגשה שאיפה של התכחשות למקום שממנו באו, ל"עולם הישן", והינתן קות מן הערכים, שהוא הקנה ואשר עליהם חונכו במשך דורות. ודאי שלא ההמונים היהודים נטו לדעה זו, כי אם רק חלק ממנה, קיצוני ונטול חזון, שההווה סינוור את עיניו ודמיון-שווא טימטם את חושי.

מה היה מצב הלשון העברית בימים ההם באמריקה? הסופרים העבריים הראשונים והבודדים, שהגיעו לארץ זו, מקוננים את קינתם על לשון עבר. זאב שור, שהגיע לאמריקה בשנת 1888, החל להוציא את השבועון "הפסגה", כותב עם חידושה לאחר הפסקה בהוצאתה: "אם לא יתעוררו אלה יחידי סגולה המעטים לעשות דבר בפועל, להפיץ ידיעות השפה בין אחינו, כי יבין הדור החדש למצער את הכתוב בכתבי קדשנו, אז נפול תפול הלאום היהדות ולא יוסיפו לקום!"

מנחם מנדל דוליצקי, שבא לאמריקה בשנת 1892, מרבה ללעוג בשיריו "לשפת בבל השדודה", היא לשון אידיש בפיו: "חלפה עת הזהב / עברו ימי מזמורי / ולהינצל מחרפת רעב / ניפצתי את כיבורי... / מה כיבור בת יהודה ליהודים מזויפים? / בשפת בבל השדודה / ספר להם מעשי כש-פים, / מעשה בשור מטיל ביצים / כפרה בעלת אבר! / ושמעו אליך

באמריקה תלוי בחינוך העברי — והחינוך העברי בארץ זו בשום פנים אינו משביע רצון לא בתוכן הלימודים ולא בהבנה שמראים כלפיו מנגיגי החינוך, והרבנים בתוכם, מכל הסיעות והזרמים.

לאחרונה נתפרסמה שורה של ספרים על לשון אידיש — כולם בלשון האנגלית. ביניהם ספרים שתפסו את עמוד המורה במערכת הפירסומים הספרותיים — ושניים מהם הצטיינו במיוחד ונכתבו על-ידי שני מחברים בעלי שם, אבל המעיין בספרים אלה אינו יכול להשתחרר מההרגשה, ש"נאומי הספד מזדקרים מבין עמודי-הם. אבל עינינו לעתיד — מה היא עליו? אין אנו רוצים למות מות נשיקה, כי אם רוצים אנו להיאבק למען החיים, למען הייחוד היהודי היצירה העברית מאז ועד היום.

— ב —

בסוף המאה הקודמת החל זרם עצום של יהודי מזרח אירופה לזרום לחופיה השלווים של אמריקה, כש-אמונה בלבם ולשון אידיש בפייהם. לא קנאים לאידיש היו, הם ידעו כי על יד העברית קיימת האידיש, שתי הלשונות מילא תפקיד חשוב בחייהם. כשהגיע זמנו של ילד יהודי ללכת ל"חדר" — והוא בן שלוש או ארבע — החל לומד את האלף-בית העברי. הרבי מדבר אידיש ומסביר באידיש, וכך למד הילד היהודי את שתי הלשונות כאחת. "הגבירה" וה"השפחה" חיו בשלום וינקו זו מזו כמאז ומתמיד, במשך דורות.

זמנים חדשים הגיעו והשפחה החלה מורדת בגבירה. היא רוצה להיות הראשה. היא גדלה בגרה ויפתה — וזכות הבכורה מגיעה לה. העברית — אבד עליה כלח ועוד מעט תעבור ותיבטל מן העולם והאידיש תירש את מקומה. המסקנה היא הגיונית ופשוטה: מיליוני היהודים שהגיעו לאמריקה ריקה יודעים רק אידיש ומדברים רק אידיש, היא לשון-החיים שלהם. עתונים בהמוניהם החלו לראות אור באידיש. האיט-סייד בני-יורק הופך מרכז יהודי, שכמהו לא היה בתולדותינו. בשום גולה לא הגיע מספר היהודים לממדים כאלה. בשנת 1880

(1) יעקב בקוב, חלוצי הספרות העברית באמריקה, מחקרים ותעודות, הוצאת "יבנה", ת"א, תשכ"ז — 1966, עמ' 137.

ביום, מספר שהגיע בפעם הראשונה לאמריקה ב־1 בינואר 1908, ונשא שורה של הרצאות בערים שונות על חשיבותה של לשון אידיש בקיומו הלאומי של עם ישראל. בירנבוים עצמו לא ידע אידיש (הוא למד לשון זו רק בשנותיו המאוחרות) והיה מרצה את דבריו בגרמנית. אתני שומעיו ודאי לא היה רגילות לצליל הור שבדבריו, כי רובם ככולם היו יוצאי מזרח אירופה. יוצאי גרמניה לא באו לשמוע את הרצאותיו, כי בניניהם אידיש היא גרמנית משובשת ומסורסת — ושומר פיו — ירחק ממנה. הכרוז שנתפרסם לרגל התכנסותה של הוועידה בטשרנוביץ (נתחבר על ידי הנ"ל בצירוף יעקב גורדין) אינו מזכיר את הלשון העברית או היחס שבינה לבין אחותה הצעירה. בעיניהם הלשון העברית כבר נפחה את נשמתה ונקברה קבורת־חמור. כשנשלח הכרוז אל י. ל. פרץ לוורשה לחתימה — לא רצה לחתום עליו. הוא לעג על "המליצות" האמריקניות, כגון באמריקה קמו משוררים יהודים, שיושבים וכותבים שירה ב־אידיש. על כך ענה פרץ, אלא מה הם עושים — תופרים מגפים? — הוא גם הוסיף סעיף לכרוז על ערכה וחשיבות־הה של הלשון הלאומית. הכוונה לעב־רית, ויחסה לאידיש.

הרבה דברי בלע כלפי הלשון העב־רית ורעיונות חסרי־שחר נשמעו מעל הבמה של ועידה זו. כך, למשל, דרש שלום אש לא לתרגם את התנ"ך ל־אידיש, כי אם ל"עברדו" בצורה פיו־טית. פרץ, כמוכן, התנגד לשלום אש. הוא אומר, שאש בילבל את היוצרות והוא רק מוצא הצדקה בדבריו, שאש אינו מן המצטיינים בנאומים. לעומת זה אומר פרץ, שאין תרבות צומחת מאליה אלא יש לקשור אותה אל הע־בר ועם העבר. "הסופרים שיצאו מבית המדרש הולכים וכלים. קם דור סופ־רים חדש, שהם עמי־ארצות ועליהם למצוא שורשיהם בעבר". יוצא, אפוא, לפי דעתו של פרץ, שיש לתרגם את המקורות ולפתוח אותם לרווחה לה־מונים היהודיים.

ההחלטה שנתקבלה בוועידת טשרנוביץ היתה, שאידיש היא הלשון הלאומית (בה' הידיעה) של עם ישראל.

העצים / ויכבדוך בני עם עברי! — המשורר אומר, שאין מקומו יותר ב־ספרות העברית — חלפה עת הזהב, כלומר תקופה מאושרת זו עברה לבלי שוב עוד, ומזמורו — גפסק בה. כדי להינצל מחרפת רעב ניפץ הוא את כינורו (כלומר כינורו של דוד המלך או כינורו של יהודה הלוי, ששרו את שיריהם בלשון העברית). מה הטעם לשיר ליהודים בעברית, שפנו עורף לה ("יהודים מזויפים" — המתכחשים לעצמם). יהודים אלה מבינים רק את "שפת בבל השדודה" ובה אפשר לס־פר להם כל "מעשי כשפים", כגון: שור שמתיל ביצים או פרה שצמחה לה כנפים, כלומר בורים הם וטעמם הוא כסיפורי מעשיות נבובים וריקים.

— ג —

בינתיים לשון אידיש הולכת וכו־כשת כיבושים אחרי כיבושים באמריקה. נאמניה בטוחים, כי מאמריקה תצא תורת אידיש וניו־יורק תשמש מרכז. אמריקה היא גם העריסה של הרעיון על הוועידה הראשונה ללשון אידיש בטשרנוביץ (בוקובינה, או אוסטריה), ג—2 באול תרס"ח — 30 באבגוסט — 3 בספטמבר 1908. דוד פינסקי מספר, שבביתו נתכנסה הפגי־שה הראשונה לתיכנונה של הוועידה בטשרנוביץ באחד מימי יום הראשון כאביב של שנת 1908. בה השתתפו נוסף עליו ד"ר חיים זיטלובסקי (1865—1943), ד"ר נתן בירנבוים (1864—1937) והמו"ל אוואלנקו. כידוע היה ד"ר זיטלובסקי איש ה־הלכה של הרעיון, שאידיש צריכה למלא את מקומה של הלשון העברית. הוא ראה את הסיבה בירידה הגדולה של המוני היהודים באמריקה, כי ב־אידיש לא נוצרה ספרות בעלת ערך. הוא מציע, אפוא, ליצור באידיש ספ־רות שלמה, כדי שהמשכילים היהודיים יוכלו לשאוב את כל תרבותם ממקורותיה. אדם שני שהשתתף באו־תה האסיפה המכוננת, ד"ר נתן בירנ־

(2) מנחם מנדל דוליצקי, שירי מנחם, ניר־יורק, שנת תרס"ל לפ"ק, עמ' 115.

(3) די ערשטע יידישע שפראך־קאנפערענץ, באריכטן, דאקומענטן און אפּקלאנגען פון דער טשערנאוויצער קאנפערענץ 1908, ווילנע 1931, עמ' 2.

הלשון הזאת מהיות חיה ומדוברת, וכל עמל מגיניה, לחבבה על העם על ידי ספרות יפה, לא יועיל לעצור בעד הפרוצס הזה, שתנאי החיים מחייבים אותו, כמו שלא הועילה הספרות העברית, שהיתה בודאי חביבה על עמנו תמיד, להגן על לשון עברית שלא תיכרת מפיו, כשתנאי החיים הכריחו זהו להחליפה בלשונות אחרות. ה"תולדה היחידה שתוכל לצאת מכל העבודה הזאת, המכוונת לרומם את הספרות ה"זרבונית, היא איפוא רק זה שלאחר שנים שלושה דורות יהיו לנו שתי לשונות ספרותיות מתות, תחת האחת אשר לנו עתה, ובנינו אחרינו יהיו חייבים איפוא ללמוד את שתיהן מתוך הספר, לשם הלאומיות" (שם, עמ' קפ, כל ההדגשות הן של אח"ע).

אבל יש הבדל — לפי אחד העם — בין אידיש לעברית. כשהז'רגון ייפסק מלחיות בדיבור פה — תישכח גם ספרותו, ולא ימצא אז בקרבנו שום אדם שידרוש לעשות לימודו חובה בשם הרגש הלאומי" (שם, עמ' קפ). לא כן הלשון העברית. במשך כל ה"דורות דרשו טובי העם את "לימוד שפת עבר" — וכך יהיה גם בימינו. אחרי הוועידה בטשרנוביץ כתב אחד העם את מאמרו הידוע "ריב לשונות" (שם, תק—תו) ובו עמד על ערך ה"לשון הלאומית, הכוללת את אוצרו ה"רוחני של העם, וההבדל שבין העברית ולשונות אחרות, שגילו לעם יש ראל במשך גלותו הארוכה. אחד העם אינו רואה כל סכנה ללשון העברית מצדה של האידיש.

גם ביאליק לא נשאר עומד מן הצד, כשהתקפה על הלשון העברית הלכה והחריפה. חיים ז'יטלובסקי כתב בשם האידישיזם הלאומי: "האידיש נלחמת מלחמה קשה בעד קיומה, אבל העברית מתה זה כבר. — — — העברית בתור לשון היא בית-עולם, ובבית-עולם אין לקוות עוד לחיים". על כך ענה ביאליק: נחמה אחת לי: שתהא לה, ללשון האידיש, השארת-נפש על-ידי תרגומה ללשון העברית. אבל מה שלא יתורגם הימנה לעברית, אבוד יאבד וזכר לא יהיה לו. שום

ויש טוענים, שההחלטה קבעה, שאי-דיש היא לשון לאומית של עם ישראל. מובן מאליו, שלא ההחלטה היא ה"קובעת. אין לשון נוצרת על ידי הח"לטות ואין תרבות נקנית על ידי הצ"בעה. היא גילתה בגידה עצמית, הת"כחשות גלוזה, קלות דעת מדהימה והעיקר העדר של פרספקטיבה היסטורית. התוצאה של הוועידה היתה הרת סכנות. היא גרמה להתלקחות מלחמת הלשונות בישראל.

טבעי הדבר, שהיצרים העבריים של התקופה לא יכלו לעבור בשתיקה על הוועידה בטשרנוביץ, לפני מועד הת"כנסותה ואחריו. הגנו עומדים ותוהים על ההבדל שבתפיסה, שיקול הדעת והראייה למרחקים שבין סופרי אי"דיש ועברית באותו הזמן. נדמה לנו שסופרי אידיש (ובייחוד ז'יטלובסקי) לא עמדו על המצב החדש, שנוצר ב"אמריקה. שכורים היו ממראה עיניהם. לעומתם הוגי הרוח העבריים, שישבו הרחק במזרח אירופה, הבחינו בו היטב ואף ראו בחיובם את אשר יתרחש עם הימים.

נתחיל מאחד העם, שעוד שש שנים לפני התכנס הוועידה בטשרנוביץ, דיבר הרבה בנאומו, שאחר כך העלהו על הכתב בשם "תחיית הרוח" על כל הבעיה של לשון לאומית. אין באפ"שרתנו לגולל אפילו שמץ שבשמץ מרעיונותיו המבריקים ומגיתוחו המעי"מיק של אחד העם — אנו רק נביא את החלק, שבו הוא מדבר על עתידה של אידיש באמריקה: "באמריקה, ש"שם בייחוד "פורח" עתה הז'רגון וספ"רותו, אינו באמת אלא לשון ה"אבות", שגדלו באירופה ובוו לאמריקה ולשו"גם עממם, אבל בניהם, הנולדים ומ"חונכים בבתי הספר באמריקה, לשונם היא אנגלית ואת הז'רגון לא ידעו עוד. ולולא האימגרציה, המביאה לשם בכל שנה המונים המונים חדשים מן המדברים ז'רגונית, לא היה זכר עוד ללשון זו בארץ החדשה. אך האימגרציה לאמריקה הלא בהכרח תלך ותמעט במשך הזמן, ועמה יחד ימעטו שם משנה לשנה גם בעלי הז'רגון, עד כי יכחד מן הארץ". ועוד: "אין ספק איפוא, כי לא יארכו הימים וחדלה

6) אברהם לוינסון, התנועה העברית בגולה, ורשה, תרצ"ה, עמ' 150.

5) כל כתבי אחד העם, הוצאת "דביר", ת"א, תשכ"א, עמ' קעט.

לטת שלטון בלא מצרים. מקום אחד היה, שהעברית היתה השוררת היחידה בו: בית המדרש. רק הארמית הצליחה לחדור בו. אבל בזמן החדש ועתה באמריקה — מאימת האנגלית על העברית גם במקום מקדש מעט זה. עטת. את ידיעתו שואב הוא מן התרבות — ובאורח טבעי תופסת לשון זו יותר ויותר את מקומה של העברית. גם „הדרשות“ של הרב שאובות מכי לים שונים ולעתים רחוקות מזדקק הוא למקורות העבריים ואם הוא מזדקק להם הרי מביאם הוא בתרגום אנגלי. אפשר לשמוע „דרשה“ מפי רב — מבלי שמלה עברית נשורת בתוך כה. כל זה גורם, שרוחו המיוחדת של בית הכנסת הולכת ועוזבת אותו.

ונסיים בצוואה שציווה אפרים דיין נארד את בנותיו באמריקה עוד לפני חמישים שנה. כאשר אשתו מתה עליו והיא הובאה למנוחות בבית הקברות „הר חברון“ בברונקס, ניו-יורק, כתב ב„זכרון עולם“, שהדפיס בספרו „זכרון רונות בת עמי“ (חלק שני, ניו-אור-לינס, תר"ף) „הנני מצווה את בנותי להזכיר את שמה בכל שנה ביום מותה, לפי מספר בני ישראל, ולא לחש-בון הנוצרים, למען ידעו כל בני מש-פחתנו זמן ומקום מנוחת אם המש-פחה“.

צוואה זו — לחיים ולא למוות — ליהדות אמריקה מכוונת.

רצון וכוונה טובה לא יועילו כאן. זהו גזר דין מן השמים“.)

כאמור אנו עומדים ותוהים על ראייתם המרחיקה לכת של אחד העם וביאליק. בדיוק כפי שניבאו קם הדבר והיה. באמריקה — יודעים אנו — שאין עתיד לאידיש. סגירתו של העיתון היהודי הגדול, שיצא לאור במשך 57 שנים רצופות, רק אישר את דברי אחד העם, שאמרם בראשית המאה הזאת: „לא יארכו הימים וחדלה הן לשון הזאת מהיות חיה ומדוברת“. וביאליק — כפי שאמר קם והיה. עשרות ספרים מאידיש מתורגמים לעברית ורק בעברית יש להם השארת הנפש. אחרת — היו כבר שכוחים מלב. סך הכל עגום, אבל אלה הם פני המציאות.

* *
*

דובר הרבה על אידיש באמריקה. ומה הוא גורלה של הלשון העברית בה? ודאי שאין אנו שמחים לאידה של האידיש. בכל מקום שחיי האידיש נפסקים — אות מבשר רע הוא לעברית. לדעתנו מצב העברית באמריקה אינו בהרבה יותר טוב מאשר מצבה של האידיש. שתי הלשונות היהודיות הולכות ומגורשות מן הבית היהודי — ואת מקומן תופסת האנגלית, השור-

